

Džemal Sokolović

Nation vs. People: Bosnia is just a case

Newcastle, Cambridge Scholars Press, 2006, 252 pp.

U svojoj studiji *Sociologija nakon Bosne* Keith Doubt izrazio je čuđenje nad malim brojem radova o ratu u Bosni i Hercegovini zbog čega je i prozvao sociološku zajednicu. No, bez obzira na te kvantitativne pokazatelje, mora se reći da je analiza ratova u Jugoslaviji dovela u pitanje neke vladajuće znanstvene paradigme i bila značajan izvor novih pojmova i hipoteza. Tako je Keith Doubt uveo pojam "sociocida" kako bi opisao proces uništavanja BiH društva, a Michael Mann u svoju je nedavno izdanu analizu etničkih čišćenja *The Dark Side of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing* uključio i ratove u bivšoj Jugoslaviji kako bi pokazao opasne nuspojave nastanka demokracija, koje se nerijetko izrode u etnokratije.

No, prije njih temu rata u Bosni kao lajtmotiv dovođenja u pitanje nekih osnovnih pojmova etničkih studija, koristio je i autor s ovih prostora – Džemal Sokolović. Sokolović je prije rata bio profesor na Odsjeku za sociologiju sarajevskoga Fakulteta političkih znanosti, a nakon odlaska iz Sarajeva boravi, istražuje i predaje u Ljubljani, Heidelbergu, Grazu i Bergenu. Upravo je na tim postajama nastala knjiga *Nacija protiv naroda: Bosna je samo jedan slučaj*, objavljena 1997. godine na, kako sam autor kaže, "našem" jeziku. Englesko izdanje knjige *Nation vs. People: Bosnia is just a case* izašlo je s neznatnim preinakama, a ovo je djelo još uvijek aktualno jer su hipoteze u njemu stalan poticaj za daljnje rasprave. Sokolović naglašava da bez njegovoga izbjegličkog iskustva knjiga ne bi ni nastala, a kroz cijeli se tekst osjeća ogorčenost ne samo zbog događaja u bivšoj Jugoslaviji, nego i zbog reakcije međunarodne zajednice na njih. Takav stav vidljiv je u autorovoj namjeri da, paralelno uz kritiku klasika teorija o nacionalizmu – Erica Hobsbawma, Anthonyja D. Smitha i Ernesta Gellnera, ispravi i brojne zablude o ratu u BiH.

U uvodu pod naslovom *Dijalektika demokracije ili demokracija većine* Sokolović dovodi u pitanje kritiku multietničkih država koja je najčešće uobličena u izrazu "tamnica naroda".

Autor se pita nisu li i jednoetničke države zapravo jednokrevetne zatvorske sobe i koja to država nije tamnica "manje ili više, u odnosu na svoj narod" (str. xiv). Ovdje se može vidjeti autorov stav po kojem jedan od važnijih uzroka etničkih konflikata treba tražiti u državi, i to posebno u nacionalnoj državi. On, kao i Mann, naglašava potencijalne opasnosti demokracije i diktature većine, ali naglašava

Copyright © 2008 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

da u svakoj analizi ipak treba krenuti od čovjeka i njegove prirode. Uvodni dio zaključuje provokativnom tezom, koju će na sličan način postaviti i Doubt, da je tradicija otvorenosti i tolerancije, a ne ksenofobija, odgovorna za razmjere rata u Bosni: “Postoji jedna zemlja koja propada možda i zato što je bila suviše otvorena – prema strancima. Bosnu uništavaju tuđinci koje je prihvatila i zato što nije znala u kojem trenutku treba zatvoriti vrata” (str. xxiv). Ipak, nijedan od autora ove tvrdnje nije detaljnije potkrijepio, te se one zato čine samo kao reakcija na teze o primordijalnoj mržnji kao uzroku rata.

U prvom dijelu knjige *Čovjek i društveno grupiranje* raspravlja se o nekoliko dilema koje prate definiranje ljudske prirode. Sokolović postavlja vječna pitanja o kreativnosti ili destrukciji i dobru ili zlu kao čovjekovoj biti. Iako nema namjeru dati konačne odgovore na te dileme, čini se kao da su zločini u Bosni usmjerili autora da naglasi kako je “čovjek do danas uništio mnogo više svojih tvorevina nego što ih je preostalo” (str. 3). Sokolović nudi i zanimljivo objašnjenje nastanka zločinačkih ideja. Prema njemu je taština izvor svakoga zla jer je ona ta koja pretvara ideje u instinkte: “Strast za vlastitom ili tuđom idejom kao Istinom pretvara se vrlo brzo u Vlast ideje. Ideja postaje apsolutna, a strast, nagoni, osjećaji čak, stupaju u njenu službu...” (str. 8). Ovo objašnjenje na tragu psihoanalize čini se plauzibilnim u primjeru transformacije “predratnih intelektualaca”, ponajviše onih iz redova bosanskih Srba, u poticatelje, pa i nalogodavce najgorih ratnih zločina. Sokolović nakon toga prelazi na procese kreiranja društvenih grupa i posebno se bavi odnosom endogamije i egzogamije. Bosanski je primjer i tu potaknuo autora da ponovno otvori ovo antropološko pitanje. Prije rata autoru je, tada kolega s fakulteta, Vojislav Šešelj u raspravi o mješovitim brakovima rekao da o braku između Muslimana i Srkinje ne želi ni razmišljati, a da u njihovoj raspravi primjer može biti samo onaj između Srbina i Muslimanke.

Sokolović također spominje i slučaj s kraja rata kad su dijelovi bošnjačke elite mješovite brakove osuđivali kao komunistički pokušaj uništenja muslimanskoga identiteta. Ipak, prvenstveni cilj raspravljanja ovih pojmova je to što su “endogamija i egzogamija *conditio sine qua non* definiranja i distingviranja etničke i nacionalne grupe” (str. 28), a upravo to definiranje i distingviranje je i ključni terminološki novum ovog djela. Sokolović smatra da je “napredak polisa i ethnosa, kao velikih dostignuća egzogamnog socijalnog razvitka, prema državi, pa i onoj sa sasvim demokratskom osnovom, u kojoj je najveći broj članova zajednice uključen u vlast, u sebi nosio opasnost da oba velika dostignuća budu pervertirana u svoje suprotnosti i postanu osnova jedne nove endogamne političko-socijalne tvorevine – nacije” (str. 45).

Na kraju ovoga dijela knjige Sokolović uvodi čitatelja u redefiniranje pojmova etnicitet i nacija kritikom Hobsbawmovih teza. Eric Hobsbawm je 1993. na jednom simpoziju u Norveškoj konflikt u Jugoslaviji nazvao etničkim konfliktom. Prema Hobsbawmu etnički konflikti se od ostalih konflikata razlikuju po tome što etničkim konfliktima nedostaje državni okvir, a jedan od kriterija je, po njemu, i nedostatak uniformi koje bi razlikovale borce od neboraca. Sokolović odgovara

da u ratu u Bosni ne samo da su svi bili prepoznatljivi po uniformama, nego se radi "o konfliktu koji je organiziran od nekih tamo vrlo postojećih država" (str. 56). Autor ne navodi nazive "vrlo postojećih država", no očito je da misli na Srbiju, ali vjerojatno i na kasniju ulogu Hrvatske u hrvatsko-bošnjačkom ratu. Sukladno tome Sokolović iznosi generalni stav po kojem "ni sukobi ne mogu biti definirani kao etnički... iz toga slijedi da to i nisu sukobi među etnicitetima, nego sukobi između etniciteta i države" (str. 63). Ovo autorovo neprihvatanje odrednice etnički bit će jasnije kad se prikaže njegovo pozitivno vrednovanje etniciteta i negativno određenje nacije.

Etnički identitet drugi je dio knjige u kojem je iscrpno obrađen pojam etniciteta, a i kroz njega se provlači značajnost bosanskoga slučaja. Zanimljiv je odlomak posvećen promjenjivosti identiteta, ilustriran primjerom bosanskih muslimana. Sokolović navodi da su Bošnjaci u vrijeme socijalističke Jugoslavije svojoj djeci u sve većem broju davali nemuslimanska imena (slavenska, anglosaksonska ili izmišljena), približavajući se i na taj način jugoslavenskom identitetu. Sokolović isključuje da je dominantan motiv za navedenu promjenu bio pritisak. Nadalje smatra da su u vrijeme raspada države Bošnjaci bili spremni na još jedan, što on naziva, "coup d'identité" i prihvaćanje europskoga identiteta. Međutim, prijetnja fizičkim uništenjem rezultirala je vraćanjem muslimanskom identitetu.

Sokolović najveću pozornost u ovom dijelu knjige posvećuje kritici Smithovih dimenzija koje razlikuju etnije od drugih društvenih grupa. Smith je ove dimenzije koristio kako bi pokazao etničke korijene nacija, no Sokolović etnicitet i naciju smatra esencijalno različitim. "Dimenziju kolektivnoga imena" Sokolović smatra nepotpunom jer neki narodi imaju više naziva. Različita imena koje drugi narodi koriste za njih često nemaju nikakve veze s onim koje koriste sami za sebe, kao što je to slučaj s Nijemcima. Autor spominje još jednom i slučaj Bošnjaka koji su kroz povijest bili različito nazivani od Turaka, slavenskih susjeda, ali i od samih sebe. Zatim se pita jesu li Bošnjaci u vrijeme nakon nastanka socijalističke Jugoslavije, kad su mogli izabrati da ne budu ni Srbi, ni Hrvati, i većinom odabirali mogućnost biti neopredijeljeni, ostali bez etničkoga identiteta (što bi slijedilo iz Smithovog uvjeta), ili su ga neimenovanjem sebe zapravo potvrdili. Posebno se zanimljivom čini Smithova "dimenzija zajedničkoga mita o porijeklu" koja je Sokoloviću najprihvatljivija. Sokolović zaključuje i kako se "čini da 'mit o porijeklu' igra značajniju ulogu upravo u onim slučajevima gdje je stvarno zajedničko porijeklo izgubljeno" (str. 104). Sokolović je nesvjesno sam potvrdio Smithovu teoriju time što je nekoliko stranica prije prezentirao bogumilsku teoriju islamizacije Bosne kao činjenicu. Ovu teoriju prema kojoj su bosanski muslimani uglavnom potomci pripadnika Crkve bosanske tzv. bogumila, danas povjesničari smatraju mitom, a njegova je funkcija distingviranje Bošnjaka od ostalih slavenskih naroda. Na primjeru Bosne i Hercegovine Sokolović pokušava pobiti i dimenzije "asocijacije sa zajedničkim teritorijem" i "osjećaj solidarnosti". Tako tvrdi: "Bosanski teritorij se ne može definirati kao specifično etnički. Konzekventno bosanski etniciteti se ne mogu definirati asocijacijom sa specifičnom teritorijom" (str. 121). Iz rata u BiH navodi primjere pojedinaca koji su se svrstavali na "druge strane" i zaključuje da je "osjećaj solidar-

nosti univerzalno svojstvo čovjeka, a ne neke specifične socijalne grupe” (str. 123). Konačno, nakon kritike parcijalnih određenja etniciteta, Sokolović daje definiciju etniciteta: “Etnicitet je jedan od onih socijalnih oblika koji omogućava nastanak, razvitak i opstanak individuuma i njegove ličnosti” (str. 146).

Ipak, ova definicija svoj puni značaj dobiva tek kad se usporedi s definicijom nacije koja se pojavljuje u trećem i posljednjem dijelu knjige *Nacija*. Prema Sokoloviću etnička grupa i nacija dva su oblika u kojima se pojavljuje jedna grupa ljudi. Dok je pleme bilo indiferentno prema individuumu (identitet se zasnivao samo na zajedničkom Mi), etnicitet je nastao na individualnosti i omogućavao njezin razvoj, a nacija je “socijalni” oblik koji nastaje u uvjetima do izvjesne mjere već razvijene individualnosti, ali joj se suprotstavlja i negira” (str. 146). Kako bi podupro svoju definiciju nacije, Sokolović kritizira Gellnerovu teoriju nastanka nacije. I dok Gellner govori o volji kao jednom od čimbenika nastanka nacija, Sokolović smatra da je nacija protivna volji individua, a ono što se vidi kao voljno prihvatanje nacije ustvari je rezultat odsustva volje mnogih članova grupe. Tu se vidi Sokolovićeva osnovna terminološka, ali i teorijska, namjera koju on u dijalogu sa Smithom i Gellnerom želi ostvariti. Tvrdi da je pogrešno, kao Smith, porijeklo nacije tražiti u etničkim korijenima jer iako je etnička grupa ono što se transformira u naciju, izvori te transformacije i, samim tim nacije, nisu etničkoga, već drugoga karaktera. Džemal Sokolović daje jedno vrijednosno razlikovanje etniciteta i nacije kad tvrdi da su izvori nacije u potrebi za dominacijom i potrebi da se bude dominiran. Time očito aludira na elite i mase kao glavne, a možda i jedine aktere u nacijama.

Kako bi se pojasnila razlika između etničkoga i nacionalnoga identiteta, navedeno je i nekoliko primjera. Tako se tvrdi kako su Amerikanci u početku bili narod, tj. etnička grupa, i stvarali državu svojom voljom. Poslije ta država *narod* transformira u *naciju*, što je prema autoru vidljivo u prelasku iz *people*, prisutnom u Deklaraciji neovisnosti, u izraz *nation* u kasnijem američkom ustavu. Upozorava se na opasnost prevladavanja nacionalnoga identiteta u SAD-u: “Američki *narod* u etničkom smislu ima izgleda opstati, kao *nacija* riskira i svoj, ali i opstanak mnogih drugih” (str. 181). I u ostalim se primjerima želi prikazati povijest odabranih nacija tako da se kroz njihova pozitivna razdoblja one smatraju etničkim grupama, a za negativnih razdoblja nazivane su nacijama. Upravo stoga Sokolović i napada Gellnerov pojam nacije u kojem je ona suputnik procesa modernizacije i nastanka industrijskoga društva. Sokolović, vjerojatno i zbog iskustva 1990.-ih, naciju vidi kao nešto što umanjuje dostignuća modernizacije. Mora se primijetiti da Sokolovićeve definicije etniciteta i nacije zapravo uopće ne korespondiraju s definicijama spomenutih autora. Čini se kao da autor radikalnom kritikom teorija o nacionalizmu želi upozoriti na bitne probleme povezane s nacionalizmom i da nastoji ponuditi njihova rješenja u naglašavanju važnosti slobodnoga individuuma.

Naravno, ostaje pitanje treba li potpuno redefinirati pojmove oko kojih je postignut određen, makar i minimalan, konsenzus. Dakako da nijedna od teorija o nacijama i nacionalizmu nije neupitna jer svaka od njih prenaplašava određene dijelove tih složenih fenomena, no njihovo je naslijeđe neizostavno za daljnja proučavanja. I

dok pitanje upotrebe termina u znanstvenom i u ostalim javnim diskursima ostaje velik problem društvenih znanosti, ovu intrigantnu knjigu treba čitati i kao dio te rasprave. U knjizi se nalazi vrlo zanimljivo korištenje filozofskih i psihoanalitičkih ideja u etničkim studijama, a svojom originalnošću potiče na intenzivno promišljanje ove problematike.

Nikola Petrović
Zagreb